

Jeśli działa, nie naprawiaj – glosa do tekstu „O uniwersalności teorii psychologii społecznej” Macieja Dymkowskiego

Adrian Wójcik

Instytut Socjologii, Uniwersytet Warszawski

Artykuł jest uzupełnieniem polemiki między paradygmatami konstrukcjonizmu społecznego i eksperymentalnej psychologii społecznej, opisanej przez Macieja Dymkowskiego. Przyjęto w nim perspektywę pragmatyczną i na jej gruncie dokonano oceny obydwu paradygmatów, charakteryzując konstrukcjonizm jako stanowisko jałowe pod względem rzeczywistych możliwości aplikacyjnych oraz wskazując zagrożenia, jakie niesie odstąpienie od programu formułowania teorii średniego zasięgu w psychologii społecznej. W wyniku tych rozważań sformułowano tezę, by zachować metodologię psychologii społecznej w jej obecnym stanie – przynajmniej dopóty, dopóki stan ten działa.

Słowa kluczowe: konstrukcjonizm społeczny, pragmatyzm, teorie średniego zasięgu, uniwersalność teorii

*Nie ma nic bardziej praktycznego
niż dobra teoria*

Kurt Lewin

Zaproponowana przez Macieja Dymkowskiego próba rekonyliacji pomiędzy eksperymentalną psychologią społeczną a konstrukcjonizmem społecznym skupia się na rozbieżności między paradygmatami, dotyczącej możliwego zakresu generalizacji teorii psychologii społecznej. Dymkowski rozwiązuje ten spór, sprowadzając formułowaną przez konstrukcjonistów krytykę eksperymentalnej psychologii społecznej do zastrzeżeń natury metodologicznej. Odpiera wysuwany przez konstrukcjonistów zarzut nadmiernego uogólniania wyników badań uzyskanych w eksperymentach psychologii społecznej, proponując formułowanie uniwersalnych teorii psychologicznych.

Spór między eksperymentalną psychologią społeczną a konstrukcjonizmem wykracza jednak poza kwestie metodologiczne. Na przykład John Jost i Arie Kruglanski (Jost i Kruglanski, 2002) wyróżniają dwie podstawowe

formy, jakie przybiera krytyka eksperymentalnej psychologii społecznej ze strony konstrukcjonizmu. Są to:

1. *Krytyka metodologiczna*, odrzucająca eksperyment oraz indywidualizm metodologiczny jako dominujące narzędzia poznania rzeczywistości. Przedmiotem krytyki jest także domniemana dążność eksperymentalnej psychologii społecznej do nadmiernego generalizowania wyników swoich badań.

2. *Krytyka polityczna*, odwołująca się do rozumienia nauki jako praktyki społecznej (Foucault, 1977; Habermas, 1977; Rorty, 1999). Przedmiotem analizy są społeczna produkcja i dystrybucja wiedzy naukowej (Foucault, 2000) oraz to, komu konkretny sposób dystrybucji wiedzy służy. Eksperymentalnej psychologii społecznej zarzuca się, że występuje w roli „opresora” w systemie produkcji wiedzy, nie dopuszczając do głosu alternatywnych względem niej podejść naukowych – w tym także podejścia reprezentowanego przez konstrukcjonizm społeczny (Gergen, 2002).

Niniejszy tekst pomyślany jest jako glosa do tekstu Macieja Dymkowskiego. Autor skupia się w swoim artykule na odpieraniu zarzutów sformułowanych przez konstrukcjonistów społecznych na płaszczyźnie metodologicznej. Pragnę uzupełnić argumentację Dymkowskiego i podjąć próbę odparcia zarzutów formułowanych przez konstrukcjonistów społecznych na płaszczyźnie politycz-

---

Adrian Wójcik, Instytut Socjologii, Uniwersytet Warszawski,
ul. Karowa 18, 00-927 Warszawa, email: awojcik@uw.edu.pl

nej. Dalsza część wywodu odwołuje się bezpośrednio do filozofii pragmatycznej (Rorty, 1998, 1999). Przyjąłem tu rozumienie nauki, w którym jej zadaniem jest nie odkrywanie prawdy o świecie (Rorty, 1994), ale dostarczanie teorii umożliwiających jego skuteczne przekształcanie – „praktyk, które działają” (Rorty, 1998; Gergen, 2002). Teoria naukowa – zgodnie ze stanowiskiem pragmatycznym – jest narzędziem do lepszego zaspokajania pragnień konkretnych grup społecznych. O wyższości danej teorii naukowej decyduje nie jej prawdziwość, ale skuteczność – to, czy oferuje lepsze rozwiązania aktualnych problemów społecznych.

O wyborze pragmatyzmu jako bazy filozoficznej dla dalszych rozważań zadecydował fakt, że podobną próbę porównania paradygmatu konstrukcjonistycznego i eksperymentalnej psychologii społecznej podjął główny przedstawiciel nurtu konstrukcjonistycznego Kenneth Gergen (Gergen, 2002). Gergen dopuszcza istnienie obok siebie dwóch równorzędnych stanowisk w obrębie psychologii społecznej – stanowiska empirycystycznego (tożsamego z eksperymentalną psychologią społeczną) oraz stanowiska konstrukcjonistycznego. Probierzem użyteczności obydwu paradygmatów ma być odpowiedź na pytanie o to, komu i w jaki sposób służy produkowana w ich obrębie wiedza naukowa.

Do czego służy psychologia społeczna?

Komu i w jaki sposób mogą więc służyć obydwie paradygmaty – konstrukcjonistyczny i eksperymentalny? Punktem, od którego chciałbym wyjść, jest dostrzegana przez wielu asymetria między krytycznym a pozytywnym programem konstrukcjonizmu społecznego (np. Stroebe i Kruglanski, 1989). Podkreśla się zasadność wysuwanej przez konstrukcjonistów krytyki metodologicznej, ale wytyka też brak programu naprawczego, alternatywnego wobec eksperymentalnej psychologii społecznej. Brak ten jest szczególnie widoczny na poziomie aplikacyjnym paradygmatu konstrukcjonistycznego. W przeciwieństwie do eksperymentalnej psychologii społecznej nie dostarcza on narzędzi, które umożliwiłyby – choćby lokalne – przewidywanie zachowań społecznych i ich aktywne kształtowanie (Jost i Kruglanski, 2002).

Drugie pytanie dotyczy tego, komu (jakiej grupie społecznej) rzeczywiście służy konstrukcjonizm społeczny? Pomimo szumnych zapowiedzi (np. Hacking, 1999) faktyczne osiągnięcia konstrukcjonistów są bardzo skromne. Zdecydowana większość zarzutów odnosi się do funkcjonowania środowiska uniwersyteckiego, a zwłaszcza związanych z nim spraw praktycznych – podziału funduszy, dominacji eksperymentalnej psychologii społecznej w aplikacjach o granty (por. Gergen, 2002). Ów

krytycyzm skrywa motywy rywalizacji o wpływy wewnątrz uniwersytetu – rywalizacji służącej samym konstrukcjonistom. Nie sądzę przy tym, żeby główny nurt eksperymentalnej psychologii społecznej od tego typu rywalizacji był wolny, może on jednak pochwalić się podejmowaniem w badaniach problemów społecznych, zachodzących również poza murami akademii. Co więcej, to zwykle właśnie problemy świata zewnętrznego skłaniają psychologów społecznych do badań – tak było, na przykład, w przypadku klasycznych prac związanych z koncepcją dysonansu poznawczego Leona Festingera (1957/2007) czy pierwszych badań Gordona Allporta (1954) nad uprzedzeniami.

Z perspektywy pragmatycznej konstrukcjonizm jawi się więc przede wszystkim jako stanowisko jałowe o niskiej wartości aplikacyjnej, którego kultywowanie służy przede wszystkim rozgrywaniu podziałów wewnątrz środowiska akademickiego.

Eksperymentalna psychologia społeczna a historia – pragmatyczne porównanie perspektyw

Podobnie na gruncie pragmatyzmu odrzucić można konstrukcjonistyczny zarzut o niemożności uogólniania teorii psychologii społecznej poza oryginalny kontekst historyczny i kulturowy, w którym były sformułowane. Konstrukcjonisci posuwają się tu do postulatu zredukowania eksperymentalnej psychologii społecznej do historiografii (por. Dymkowski). Postulat konstrukcjonistów współbrzmi z niektórymi diagnozami kondycji teoretycznej psychologii społecznej, dokonywanymi przez przedstawicieli jej głównego nurtu. Jak zauważa, na przykład, Arie Kruglanski (Kruglanski, 2001), pole psychologii społecznej zdominowane jest przez teorie średniego zasięgu (por. Merton, 2002) oraz tendencję do „nieśmiałości teoretycznej”, przy czym stan ten traktuje jako symptom kryzysu dyscypliny. Z punktu widzenia pragmatyzmu należy rozstrzygnąć dwie kwestie: (1) czy rzeczywiście możliwa jest redukcja eksperymentalnej psychologii społecznej do historiografii – czy z wyników badań psychologii społecznej oraz prac historycznych korzysta się w ten sam sposób oraz (2) jakie konkretne korzyści mogłoby przynieść formułowanie teorii psychologii społecznej wyższego rzędu.

Na pytanie pierwsze należy odpowiedzieć negatywnie. Rozdział pomiędzy badaniami historycznymi a badaniami eksperymentalnej psychologii społecznej zakorzeniony jest już w klasycznym Diltheyowskim rozróżnieniu na nauki humanistyczne i nauki przyrodnicze (por. Dilthey, 1910/2004). Psychologia społeczna – pomimo lokalności formułowanych w niej praw i teorii – umożliwia przynajmniej częściowe przewidywanie zachowań

społecznych, a jej prawa cząstkowe pozwalają na rozwiązywanie szczegółowych dylematów społecznych. Przy ograniczonym zakresie możliwych generalizacji zdołała jednak odegrać znaczącą rolę w rozwiązywaniu tak różnych problemów, jak przewyżnianie skutków segregacji rasowej w Stanach Zjednoczonych (Aronson i Bridgeman, 1979) czy pogodzenie zwaśnionych plemion Hutu i Tutsi w Rwandzie (Staub, Pearlman, Gubin i Hagengimana, 2005). Podobnie szeroki jest potencjalny obszar zastosowań aktualnie prowadzonych badań – na przykład nad zjawiskiem dehumanizacji grupy obcej (np. Gaunt, Leyens i Demoulin, 2002) czy reakcją na zagrożenie autostereotypu winą zbiorową (np. Wohl i Branscombe, 2005). Wprawdzie zakres generalizacji oferowanych przez teorie psychologii społecznej jest wąski, ale historycy zwykle są pozbawieni możliwości generalizowania nawet choćby lokalnych praw. Jak zauważają metodolodzy nauk o historii, główna część pracy historiograficznej polega na zidentyfikowaniu oraz odpowiednim zinterpretowaniu faktów dotyczących przeszłości – włączeniu ich w szersze struktury opisowe (np. Hobsbawm, 2005; Topolski, 2006; White, 2000). Historia zostaje więc zaliczona do nauk idiograficznych (opisowych), a nie – choćby w wąskim zakresie – wyjaśniających.

Odpowiedź na drugie pytanie jest bardziej złożona. Za przykład niebezpieczeństwa związanego z dążeniem nauk społecznych do nadmiernej generalizacji może posłużyć socjologia. Odejście od zaproponowanego przez Roberta Mertona w 1947 w roku (por. Parsons, 1959) programu formułowania teorii średniego zasięgu doprowadziło do rozdziału między nurtem teoretycznym socjologii i jej nurtem badawczym. Z jednej strony – coraz bardziej rozmyte i złożone pojęciowo makroteorie nie przekładają się na konkretne programy badawcze, ogromne trudności sprawia operacjonalizacja tworzonych przez nie pojęć. Z drugiej strony – działalność badawcza pogrążona jest w teoretycznym chaosie, zdominowanym przez formułowane *ad hoc* na poziomie operacjonalizacyjnym generalizacje (por. Kruglanski, 2001). Ponadto tworzenie coraz bardziej wymyślnych konstrukcji pojęciowych zmniejsza ich wartość aplikacyjną oraz podcina korzenie dyscypliny, sprowadzając działalność socjologów do egezezy wcześniejszych teorii. Być może warto więc pozostawić eksperymentalną psychologię społeczną w stanie, w jakim znajduje się ona obecnie i nie podkopywać jej metodologicznych podstaw. Byłoby to zgodne z pragmatyczną maksymą – „jeżeli coś działa, nie naprawiaj tego”.

LITERATURA CYTOWANA

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., Sanford, N. R. (1950). *The authoritarian personality*. New York–London: Harper & Row.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Aronson, E., Bridgeman, D. (1979). Jigsaw groups and the desegregated classroom: In pursuit of common goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5, 438–446.
- Dilthey, W. (2004). *Budowa świata historycznego w naukach humanistycznych*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Festinger, L. (2007). *Teoria dysonansu poznawczego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Foucault, M. (1977). *Archeologia wiedzy*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Foucault, M. (2000). *Historia seksualności*. Warszawa: Czytelnik.
- Gaunt, R., Leyens, J.-P., Demoulin, S. (2002). Intergroup relations and the attribution of emotions: Control over memory for secondary emotions associated with the ingroup and outgroup. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38, 508–514.
- Gergen, K. J. (2002). Beyond the empiricist/constructionist divide in social psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 188–191.
- Habermas, J. (1977). Technika i nauka jako „ideologia”. W: J. Szacki (red.), *Czy kryzys socjologii?* (s. 342–395). Warszawa: Czytelnik.
- Hacking, I. (1999). *The social construction of what?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hobsbawm, E. (2005). *On history*. London: Abacus.
- Jost, J. T., Kruglanski, A. W. (2002). The estrangement of social constructionism and experimental social psychology: History of the rift and prospects for reconciliation. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 168–187.
- Kruglanski, A. W. (2001). That “vision thing”: The state of theory in social and personality psychology at the edge of the new millennium. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 871–875.
- Merton, R. K. (2002). *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Parsons, T. (1959). General theory in sociology. W: R. Merton, L. Broom, L. S. Cottrel (red.), *Sociology today* (s. 3–38). New York: Basic Books.
- Rorty, R. (1994). *Filozofia a zwierciadło natury*. Warszawa: Wydawnictwo Spacja – Fundacja Aletheia.
- Rorty, R. (1998). *Konsekwencje pragmatyzmu*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Rorty, R. (1999). *Obiektywność, relatywizm i prawda*. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Staub, E., Pearlman, L. A., Gubin, A., Hagengimana, A. (2005). Healing, reconciliation, forgiving and the prevention of violence after genocide or mass killing: An intervention and its experimental evaluation in Rwanda. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24, 297–334.

- Stroebe, W., Kruglanski, A. W. (1989). Social psychology at epistemological cross-roads: On Gergen's choice. *European Journal of Social Psychology*, 19, 485–489.
- Topolski, J. (2006). *Wprowadzenie do historii*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- White, H. V. (2000). *Poetyka pisarstwa historycznego*. Kraków: Universitas.
- Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. (2005). Forgiveness and collective guilt assignment to historical perpetrator groups depend on level of social category inclusiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 288–303.

If it's not broken, don't fix it – response to the article “On the universality of theories in social psychology” by Maciej Dymkowski

Adrian Wójcik

Institute of Sociology, University of Warsaw

Abstract

The article expands the polemic between social constructionism and experimental social psychology as described by Maciej Dymkowski. The two paradigms are compared on a pragmatic basis. This results in two points: (a) constructionism is characterized as unproductive scientific approach with no possibilities of possible application, (b) the dangers of abandoning middle-range theories as the main generalization level in psychology are identified. A claim to preserve the methodology of social psychology in its current state is formulated.

Key words: middle-range theories, pragmatism, social constructionism, theory universalism